

feit
&
fictie

Tijdschrift voor de geschiedenis van de representatie

jaargang 1 | nummer 4 | lente 1994

Jacques de Gheyn II,
Vanitas, 1621

August Wilhelm Schlegel

Over het recenseren

Raoul van Heusden

In het spiegelpaleis

Esther Cleven

Het beeld voor het tijdperk van de kunst

Paul van der Hende

Vergeetachtigheid van cultuur

Henk te Velde

Het Franse verleden

René Boonkens

Een pedagogiek van de chaos

Michiel Baud

De verbeelding van de ander

Michiel Baud te Frank van Vree

Nabootsing en bezwering

Willem de Blecourt

Katten, cultuur en context

feit

RT

fictie

Willem de Blécourt

Katten, cultuur en context

Darntons Grote Kattenslachting opnieuw beschouwd

Geschiedenis en antropologie

* Dit is een herschreven versie van de casus 'Hoe antropologie gebruikt wordt in historisch onderzoek: Darntons 'Kattenslachting' en de discussie daarover', in Peter te Boekhorst (red.), *Ritueel en symboliek in het dagelijks leven*. Nederland 1500-1850, Heerlen 1992, 167-209.

¹ Vgl. W.Th.M. Frijhoff, *Cultuur, mentaliteit: illusies van elites?*, Nijmegen 1984, 12.

² Jo Tollebeek & Tom Verschaffel, 'De stille kracht van een meubel. Een apologie van de historische interesse', in *Groniek* 121, (1993) 105-110, citaat: 110.

³ Marieke Bloembergen & Monique van Hoogstraten, 'Over best-sellers over best-sellers. Interview met Robert Darnton', in *Skript* 15, (1993) 177-184, citaat: 183-184.

★ GESCHIEDSCHRIJVING IS OP Velerlei wijze verbonden met het heden. Zowel de keuze voor het onderwerp als de toegankelijkheid van de bronnen wordt door hedendaagse overwegingen en omstandigheden bepaald, evenals de wijze van benadering van het materiaal en presentatie van de resultaten. Het verleden is zodoende geen vrijblijvende grabbelton voor historici. De noodzakelijke selectie van de enorme hoeveelheid historisch materiaal wordt zowel gestuurd door maatschappelijke restricties als door persoonlijke, maar toch niet geheel autonome voorkeuren. Historisch onderzoek is altijd maatschappelijk relevant, of nu wordt verwezen naar de noodzaak tot ontmythologisering van vigerende geschiedbeelden,¹ of wordt gesteld dat 'het verlangen het verleden als zodanig te kennen' een voldoende rechtvaardiging is.² De beslissingen van de historicus blijven van een fundamenteel hedendaagse aard, die weliswaar historische wortels heeft, maar toch niet rechtstreeks hoeft voort te vloeien uit het onderwerp dat zijn belangstelling heeft getrokken.

De flirtages van (sommige) historici met door (enkele) antropologen ontwikkelde benaderingen vormen een voorbeeld van zo'n tijdsgebonden zienswijze op en interpretatie van (fragmenten van) het verleden. De historische fascinatie met antropologie betreft evenwel voornamelijk de symbolische richting in deze discipline. Zoals Robert Darnton recentelijk opmerkte: 'Mijn notie van symbolische betekenis komt van antropologen als Victor Turner, Clifford Geertz, en Mary Douglas; één ding kan vijf of zes betekenissen tegelijk dragen, en betekenissen veranderen van tijd tot tijd'.³ In dit toeëigeningsproces worden de kritische kanttekeningen die (andere) antropologen en historici hebben gemaakt doorgaans veronachtzaamd. Hoewel de antropologische reflecties over cultuurrelativisme toch het meeste aansluiten bij de opvattingen van historici over anachronismen, inspireren zij paradoxaal genoeg die historici welke naar antropologische werken grijpen het minst. Symbolische antropologie krijgt daardoor in haar historische toepassing het karakter van een panacee waarmee inheemse betekenissen die mensen in het verleden aan gebeurtenissen en berichten konden hechten, worden vervangen door een hedendaagse betekenis-toekenning (die wordt versluierd door de stelling dat iets een betekenis heeft). Deze problematiek komt vooral schrijnend naar voren op micro-niveau, waar soms de mogelijkheid bestaat het geven van betekenissen tentatief te reconstrueren door overgeleverde uitingen nauwkeurig te situeren, te relateren aan de actoren, en rekening te houden met onderlinge meningsverschillen.

Het stereotiepe en gepolariseerde beeld waarmee men antropologen van historici afgrenst, is opgebouwd uit temporele en spatiale tegenstellingen. Historici zouden zich bezig houden met een vertrouwd, diachroon verleden in de eigen samenleving en antropologen zich bemoeien met een synchroon heden in

andere, exotische samenlevingen. In de praktijk vervagen de grenzen tussen beide disciplines in toenemende mate, maar desondanks bewijst dit beeld nog steeds zijn nut in de academische politiek. In methodologisch opzicht heet het dat antropologen veldwerk, 'participerende observatie' verrichten onder de levenden en historici in archieven wroeten, ofwel in antropologisch aandoend jargon 'veldwerkers onder de overledenen' zijn. Maar ook dit verschil is minder groot dan het lijkt (en niet alleen omdat historici nu ook van levende informanten gebruik maken). Het idee dat in het heden werkende antropologen per definitie meer materiaal tot hun beschikking hebben, gaat slechts in beperkte mate op.⁴ Informanten hoeven niet altijd even mededeelzaam te zijn en veldwerkers hebben net zo goed als archiefonderzoekers hun eigen preoccupaties, voeren hun eigen selecties uit en passen hun eigen interpretaties toe. In laatste instantie produceren zowel historici als antropologen teksten. In het uiteindelijke wetenschappelijke produkt schuift de schrijver zichzelf echter meestal naar de achtergrond. Zijn aanwezigheid domineert de vertelling maar wordt vrijwel nergens expliciet gemaakt; hij spreekt de lezers aan door middel van specifiek woordgebruik, stijl en opbouw, zonder zijn eigen positie daarbij ter discussie te stellen.

Er is wel een groot onderscheid tussen het proces waarin kennis van levende informanten verkregen wordt en dat waarbij informatie uit documenten wordt geput (of historici dan wel antropologen dit doen). Nog afgezien van allerlei andere verschillen in zintuiglijke sensatie biedt directe communicatie met degenen die onderwerp van onderzoek zijn tenminste nog de mogelijkheid aandacht te schenken aan hun commentaren en kritiek. De autoriteit van hedendaagse auteurs die over een afgesloten verleden berichten, kan daarentegen alleen maar betwist worden door hun lezers. Discussie over de reconstructie, presentatie en interpretatie van gebeurtenissen en meningen uit dat verleden wordt zodoende van essentieel belang. Ik zal dit toelichten aan de hand van een bekend geval waarin een historicus antropologische noties heeft gebruikt.

Darntons essay 'Workers revolt: the great cat massacre of the Rue Saint Severin' in zijn boek *The Great Cat Massacre* uit 1984 is het verhaal over de indirecte wraakneming van achttiende-eeuwse Parijse drukkersgezellen op hun baas, althans volgens de auteur. Het heeft binnen de cultuur- en maatschappijgeschiedenis het aanzien van een klassieker gekregen; vooral empirisch ingestelde onderzoekers verwijzen er welhaast obligaat en zonder al te veel commentaar naar.⁵ Het is, aldus Peter Burke, een recent voorbeeld van de toenemen-

4 Vgl. Alan Macfarlane, *Reconstructing Historical Communities*, Cambridge 1977, 201.

5 Zie onder andere Rudolf Dekker, 'Handwerkslieden en arbeiders in Holland van de zestiende tot de achttiende eeuw: identiteit, cultuur en protest', in Peter te Boekhorst, Peter Burke & Willem Frijhoff (red.), *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief*, Meppel/Amsterdam & Heerlen

1992, 109-147, aldaar 117; Arthur Mitzman, 'The civilizing offensive: mentalities, high culture and individual psyches', in *Journal of Social History*, 20

(1987) 663-687, aldaar 674; Herman Roodenburg, *Onder censuur. De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700*,

Hilversum 1990, 329; Pieter Spierenburg, *Deiverbroken betovering. Mentaliteitsgeschiedenis van preindustriële Europa*, Hilversum 1988, 7.

6 Peter Burke, 'Historians, anthropologists, and symbols', in Emiko Ohnuki-Tiery (red.), *Culture Through Time: Anthropological Approaches*, Stanford 1990, 268-283, aldaar 270-271; vgl. *History Today* 34, (1984) 12, 56.
7 Zie onder andere Willem Frijhoff, 'Normeren of waarden? Over cultuur, geschiedenis en geschiedfilosofie', in Rik Sanders e.a., *De verleiding van de overvloed. Reflecties op de eigenheid van de cultuurgeschiedenis*, Amsterdam/Atlanta 1991, 15-35, aldaar 35; P.H.H. Vries, *Vertellers op drift. Een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis*, Hilversum 1990, 151.

8 Nicolas Contat, *Anecdotes typographiques où l'on voit la description des coutumes, moeurs et usages singuliers des compagnons imprimeurs*, Giles Barber (ed.), Oxford 1980, 48-52.

de bewustwording onder sociaal- en cultuurhistorici van het belang van symboliek in materiële cultuur en het dagelijks leven.⁶ Aan de uitgebreide, zij het enigszins onnauwkeurige discussie die er ook over is gevoerd, onder andere in *The Journal of Modern History*, is daarentegen voornamelijk in theoretische werken gerefereerd.⁷ Deze discrepantie in de receptie van de 'kattenslachting' is op zich al reden genoeg om er een decennium na de uitgave nog eens op in te gaan. Bovendien lijkt het mij mogelijk om nieuwe elementen aan de discussie toe te voegen. De kritieken op Darntons werkwijze leiden namelijk tot een nieuwe interpretatie van zijn bron. Daarnaast is 'Workers revolt' te zien als onderdeel van een serie artikelen over hetzelfde onderwerp. Niet alleen reageerde Darnton op kritieken, maar er bestaan ook eerdere versies waaraan geen van de discussianten aandacht heeft geschonken. Dit maakt het mogelijk iets meer licht te werpen op Darntons motivatie 'Workers revolt' te publiceren als een eigentijds historisch-antropologisch werkstuk.

Tekst en uitleg

In 1762 beschreef Nicolas Contat, een voormalig drukkersvoorman, in de *Anecdotes typographiques* het Parijse drukkersleven zoals hij dat waarschijnlijk zelf een kwart eeuw eerder tijdens zijn opleiding had meegemaakt. In zijn pas in 1980 uitgegeven tekst is onder meer een passage te vinden waarin twee leerlingen, Léveillé en Jérôme, in hun toch al korte nachtrust worden gestoord door kattengejammer. Léveillé besluit dat de gezellen en de baas en bazin dan ook maar moeten lijden. Hij klimt het dak op en maakt zo'n kabaal dat niemand meer een oog dicht doet. Na een paar nachten heeft de baas er genoeg van en geeft zijn vrouw de jongens de opdracht de katten uit de weg te ruimen, zonder evenwel haar eigen poes aan het schrikken te maken. De jongens leggen dit op hun eigen manier uit. Ze beginnen met de lievelingskat van de bazin, die ze dood knuppelen en verstoppert. Andere katten worden ter plekke afgemaakt of gevangen en later geëxecuteerd. Midden in dat proces verschijnen de woedende baas en bazin. 'Ah! les coquins,' zegt de baas 'au lieu de travailler, ils tuents les chats'. En de bazin voegt eraan toe: 'Ces mauvais ne peuvent tuer les Maîtres, ils ont tué ma chatte, elle ne trouve point.' Maar ze kunnen niets tegen de werklieden doen. Die beleven daar grote lol aan. Léveillé bootst het hele geval met veel succes nog een aantal keren na. 'Il est bon de remarquer que tous les ouvriers sont bandés contre les Maîtres,' zo besloot Contat het door Darnton geselecteerde fragment, 'il suffit d'en mal parler pour être estimé de toute l'assemblée typographique'.⁸

Darnton wil dit tekstfragment benaderen als een antropoloog, en dat door de vreemde cultuur van de achttiende-eeuwse drukkers te penetreren (dat is zijn uitdrukking) op het punt waarop die voor de tegenwoordige lezer het

9 Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, New York 1984, 78.

meest obscuur is. Wat immers voor de drukkers grappig was, is dat inmiddels voor ons allerninst. 'By getting the joke of the great cat massacre, it may be possible to 'get' a basic ingredient of artisanal culture under the Old Regime,' oppert Darnton.⁹ Het is voor hem evenwel direct duidelijk dat de 'kattenslachting' te zien is in het kader van de oppositie van de werklieden tegen hun bazen. Dit adstrueert hij door middel van een summiere schets van de ontwikkelingen in het drukkersgilde tot ongeveer 1720, waaruit blijkt dat er voor de gezellen nauwelijks nog mogelijkheden waren door te stromen naar het meesterschap en dat hun positie bovendien bedreigd werd door 'alloués', per karwei ingehuurde krachten. Hij onderbouwt zijn stelling voorts door een uitgebreider verslag, aan de hand van de archieven van de Société typographique de Neuchâtel (STN) aan het eind van de jaren 1770, van de ontberingen en abominabele arbeidsomstandigheden van drukkersgezellen. Daaruit komt onder meer naar voren dat zij afhankelijk waren van aangeboden werk, van plaats naar plaats trokken en nergens lang bleven.

Darntons methode de 'kattenslachting' zélf begrijpelijk te maken bestaat uit het reconstrueren van het met katten verbonden betekeniscomplex. Hij heeft daartoe in merendeels negentiende-eeuwse volkskundige collecties grasduind, in de veronderstelling dat, ofschoon er geen directe aanwijzingen waren dat deze opvattingen en gebruiken rond 1750 in Parijs bekend waren, men kan aannemen dat de drukkers 'lived and breathed in an atmosphere of traditional customs and beliefs which permeated everything'. De werklieden speelden zodoende met de verschillende connotaties van het begrip 'kat' die ze uit de hen omringende 'culturele lucht' plukten. Katten zijn, stelt Darnton onder verwijzing naar de bekende formule van Lévi-Strauss 'good for thinking' en hebben, voegt hij er zelf aan toe, 'ritual value'. Rituelen 'draw on fixed patterns of behavior and on an established range of meanings'. Het ritueel afslachten van katten was gebruikelijk in de vroeg-moderne Europese cultuur, het gaf uitdrukking aan 'a deep current of popular culture'. De beesten waren gelieerd aan carnaval, charivari, toverij, het huishouden, en sexualiteit; ze hadden een 'enormous symbolic weight in the folklore of France'.¹⁰

10 *Ibid.*, 89-90, 96.

Al deze connotaties zouden op een of andere wijze samenkomen in Contats verhaal. Het kattengejammer werd in de buurt toegeschreven aan toverij: 'Il est décidé que ce sont des chats envoyés, que l'on a jeté quelque sort'.¹¹ De bazin zou een verhouding met haar biechtvader hebben gehad en met het moordritueel zowel aan een charivari onderworpen zijn, als in de vorm van haar duivelsdier als heks zijn geëxecuteerd. De leerlingen en gezellen wisten wel te feesten en spotprocessen te houden. Darnton concludeert: 'By executing the cats with such elaborate ceremony, they condemned the house and declared the bourgeois guilty--guilty of overworking und underfeeding his apprentices, guilty of living in luxury while his journeymen did all the work, guilty of

11 Contat, *Anecdotes*, 52.

¹² Darnton, *The Great Cat Massacre*, 97-98.

withdrawing from the shop and swamping it with *alloués* instead of laboring and eating with the men (...). Perhaps in trying, confessing, and hanging a collection of half-dead cats, the workers meant to ridicule the entire legal and social order'.¹² De grap van de hele episode was dat de werklieden in feite in metaforische zin de bazin verkracht en de baas vermoord hadden, zonder daarvoor gestraft te kunnen worden.

Problemen en kritiek

Darntons aanpak en uitleg van de 'kattenslachting' roepen een aantal problemen op. Op zich is er weinig tegen om op grond van indirecte bewijzen te speculeren over mogelijke betekenissen, maar dat mag een auteur niet ontslaan van het aangeven van onduidelijkheden en alternatieven en allerminst van het zich bewust tonen van de vooronderstellingen waarop hij zijn suggesties heeft gegrondvest.

¹³ Angela Carter, 'Le chat, c'est lui', in *New Society*, 69 (30 augustus 1984) 1132, 207-208.

Critici hebben erop gewezen dat de aan de antropologie ontleende invalshoek (door de betekenis van Contats verhaal als fundamenteel anders dan mogelijke huidige opvattingen te beschouwen) het gevaar van marginalisatie van het verleden in zich draagt: 'His [Darnton's] reader runs the risk of becoming a tourist of otherness. On every page, one is tempted to say: 'How quaint! How odd!'; reageerde een recensent.¹³ In de context van het historische essay kan het onbekende verworden tot een amusante vertoning die weinig meer te maken heeft met de oorspronkelijke uiting. 'Anthropology, which supposedly aims at eliminating the presumptions of cultural superiority, becomes a new means of portraying a moral and intellectual gulf between the traditional and modern worlds, a gulf which may not, in fact, be as wide as Darnton would have us believe'.¹⁴

¹⁴ Robert Emmet Kennedy, [book review], in *The Wilson Quarterly*, 8 (1984) 3, 136-137.

¹⁵ Dominique LaCapra, 'Chartier, Darnton, and the great symbol massacre', in *The Journal of Modern History*, 60 (1988) 95-112, citaat: 104.

Bij nadere beschouwing is de antropologische invalshoek niet meer dan een retorisch argument—de twijfel vervliegt in het vervolg van het essay. In de woorden van Dominique LaCapra: 'But his [Darnton's] initial affirmation of difference is made only to be dissolved in a concordant recognition scene that familiarizes the unfamiliar'.¹⁵ Midden achttiende-eeuwse Parijse humor is kennelijk weer niet zo vreemd dat de ontrafeling ervan niet zou kunnen stoeien op een nu nog uitermate herkenbaar spel met metaforen. Dat Darntons uitgangspositie weinig principieel is, blijkt ook wanneer hij ter ontcijfering van de 'kattenslachting' allerlei 'folkloristische' met katten verbonden rituelen in zijn argumentatie opvoert, waarvan de betekenis kennelijk niet zorgvuldig gereconstrueerd hoeft te worden. In omgekeerde richting is het verband tussen de 'kattenslachting' en de verzameling overleveringen die tot de verklaring ervan zou moeten bijdragen evenmin weinig doordacht. Zou het mishandelen van katten niet altijd een indirecte vorm van protest inhouden indien het door

Darnton gereconstrueerde betekenissysteem de algemene geldigheid zou hebben die hij eraan toekent, een onderdeel zou zijn geweest van de culturele lucht die iedereen inademde? Op deze wijze beschouwd verliest de interpretatie van de 'kattenslachting' haar specificiteit en dreigt zij zelfs nietszeggend te worden.

Het enorme symbolisch gewicht van katten wordt op geen enkele manier aannemelijk gemaakt; een afweging ten opzichte van andere symbolen ontbreekt. Het discutabele van het betekeniscomplex dat aan de 'kattenslachting' wordt toegeschreven, is onder meer dat het op gebruiken en opvattingen betreffende katten is gebaseerd en zodoende eerder een naderhand en van buitenaf ondernomen opsomming biedt dan de reconstructie van een praktisch instrument voor een willekeurige Parijse drukkersgezel. Dit is des te problematischer omdat selectief en onkritisch gebruik wordt gemaakt van door volkskundigen verzameld materiaal, dat betrekking heeft op latere tijden en andere plaatsen. Het samenvoegen van de katten uit Contats tekst en allerhande folkloristica veronderstelt een eeuwenlange continue traditie en berust in feite op een statische voorstelling van geschiedenis.¹⁶ Darnton blijft het antwoord schuldig op de vraag waarom speciaal katten belangrijk waren volgens achttiende-eeuwse opvattingen.

Ook de betekenis die Darnton aan de afzonderlijke elementen toekent, kan in twijfel worden getrokken. Bij het carnaval werden de sociale normen omgekeerd, maar wat vertelt een georganiseerd ritueel, dat op vaste dagen werd uitgevoerd, over een spontaan voorval? Volgens Roger Chartier kan de 'kattenslachting' ook nauwelijks als een charivari worden gezien en sleept Darnton de buitenechtelijke verhouding van de vrouw van de meesterdrukker er met de haren bij. In algemene zin is 'charivari' vaak als een van buitenaf opgelegd etiket te bestempelen en Chartier dikt zijn definitie nogal in. Maar het specifieke gebruik dat Darnton ervan maakt komt wel heel gekunsteld over. In het fragment uit Contats manuscript wordt maar op één plaats aan een 'charivari' gerefereerd, namelijk bij Léveillé's heropvoering en niet bij het ritueel zelf. Darnton brengt deze 'charivari' zonder enige terughoudendheid van de nabootsing, de *copie*, over naar het scherts-proces. De relatie met toverij is eveneens tamelijk zwak; Chartier vraagt zich af of uitspraken over toverij in de achttiende eeuw nog wel dezelfde lading hadden als in de zeventiende. 'Is it unthinkable that such terms had lost much of their original force to become a neutralized, weakened vocabulary that no longer necessarily implied the image or the ideas that they bore a century earlier?'¹⁷

Behalve het gebruik en de selectie van met katten verbonden rites en verhaalmotieven, is ook de vooronderstelling problematisch dat al die gegevens samen een soort mentale kaart vormen, een patroon dat het gros van de achttiende-eeuwse Fransen bekend was. In de visie van Darnton (alook in die van

¹⁶ Vgl. A.J. Dekker, 'De Huizinga-sprookjes van Darnton', in *Volkskundig bulletin* 11 (1985) 28-33; Catherine Velay-Vallantin, *L'histoire des contes*, Parijs 1992, 40.

¹⁷ Roger Chartier, 'Text, symbols, and frenchness', in *The Journal of Modern History*, 57 (1985) 682-695, citaat: 692-693. Ook in: *Id.*, *Cultural History: between Practices and Representations*, Cambridge 1988, 95-111.

18 Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, New York 1978; vgl. Irene Cieraad, *De elitaire verbeelding van volk en massa: een studie over cultuur*, Muiderberg 1988, 61.

19 Chartier, 'Text, symbols, and frenchness', 690. Vgl. *Id.*, 'Le monde comme représentation', in *Annales ESC*, 44 (1989) 1505-1520.

20 Robert Darnton, 'The symbolic element in history', in *The Journal of Modern History*, 58 (1986) 218-234, aldaar: 231. Als 'History and anthropology', in *Id.*, *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*, New York 1990, 329-353.

21 Chartier, 'Text, symbols and frenchness', 694.

bijvoorbeeld Peter Burke¹⁸) bestaat er zoiets als een 'volkscultuur', een samenhangend geheel van opvattingen en gebruiken dat gedeeld werd door 'het volk' (dat wil zeggen de lagere klassen, in Darntons geval de werklieden) van het vroegmoderne Europa. Om nu te kunnen begrijpen hoe Darnton de 'kattenslachting' interpreteert is het van belang te onderkennen dat 'cultuur' in zijn opvatting een relatief, van de gebruikers losstaand, coherent en systematisch geheel vormt waar in voorkomende gevallen een beroep op kon worden gedaan. Deze opvatting is evenwel moeilijk te handhaven. Zoals Chartier mijns inziens terecht naar voren bracht is zo'n eenheid uitermate twijfelachtig gezien de talrijke scheuringen in de Franse samenleving ten tijde van het Ancien Regime in termen van leeftijd, geslacht, status, beroep, religie, woonplaats, opleiding en zo voort. 'Have we then a right to think that, beyond this discontinuity of particular cultures, each of which secreted its own 'pattern of meaning,' there existed a symbolic culture that could be held to englobe the others and to propose a system of symbols accepted by everyone?'¹⁹

Darntons antwoord op deze min of meer als retorisch bedoelde vraag is enigszins tegendraads. Hij geeft toe dat de werklieden de actuele situatie mogelijk verschillend interpreterden. 'Some of them probably enjoyed the cat bashing and left it at that, while others read all sorts of significance into it.' Maar die verschillen zijn volgens hem desondanks zowel beperkt als terug te voeren op vaststaande patronen, die door de historicus redelijk exact in kaart kunnen worden gebracht, zonder dat hij precies hoeft te weten hoe iedereen afzonderlijk er gebruik van maakte. De 'cultuur' zou zelfs overkoepelend genoeg zijn om de betekenissen van het ritueel over te laten komen bij de geadresseerden.²⁰

Het is zeker niet uitgesloten dat ergens in de wirwar van door latere volkskundigen verzamelde gegevens een aanwijzing te vinden is die kan helpen de betekenis(sen) van de 'kattenslachting' te reconstrueren. Zelfs Chartier acht het mogelijk dat voor stedelijke handwerkslieden de kat het dier was dat het beste het huishouden en de vrouw des huizes symboliseerde. Wat hij betwijfelt, is of 'this culture was really playing with the full repertory of diabolical and carnival motifs that Darnton attributes to it'.²¹ Daarbij laat zich vermoeden dat Darnton voornamelijk gegevens heeft geselecteerd die bij zijn argumentatie passen en geen aandacht heeft besteed aan daaraan tegenstrijdige informatie.

De reconstructie van de betekenis van de 'kattenslachting' blijkt afhankelijk te zijn van het soort cultuurbegrip dat hedendaagse historici hanteren. Wanneer men de opvattingen van de betrokkenen serieus wil nemen, de 'kattenslachting' in inheemse termen wil uitleggen en vervolgens de betekenis ervan verduidelijken voor een hedendaags publiek, lijkt het weinig zinvol een allesomvattende cultuur te postuleren en voorbij te gaan aan specifieke contexten.

Verhaal en context

Het manuscript van Contat is tot nu toe de enige bron voor de 'kattenslachting'. Hoewel Darnton het als een autobiografie beschouwt, is het onzeker of de tekst alleen naar een verhaal verwijst of ook naar een achterliggende gebeurtenis. Zelfs al zou er ten tijde van Contats leerlingenschap een dergelijk voorval hebben plaats gevonden, dan is het toch eerder aannemelijk dat hij het verhaal erover opschreef, dan dat zijn herinneringen een getrouw ooggetuigenverslag vormen. Dit onderscheid (dat Darnton verwaarloost) is met name van belang voor het vaststellen van de historische achtergronden van de tekst—er ligt per slot van rekening een periode van zo'n vijftientig jaar tussen het eventuele voorval en de vertelling. Niet alleen ontbreken onafhankelijke getuigenissen van de 'kattenslachting', ook zijn er geen gegevens bekend over de receptie van het verhaal (wat samen kan hangen met de uitgave twee eeuwen na dato). Darnton is voor zowel het verhaal als voor de receptie en interpretatie ervan op Contats tekst aangewezen, wat deze bij uitstek geschikt maakt voor hedendaagse speculaties. Maar hij heeft ook geen moeite gedaan om door middel van archiefonderzoek iets meer over de contexten te weten te komen.²²

Darnton loopt eigenlijk met een grote boog om de eigentijdse omstandigheden heen. Hij schetst de algemene ontwikkelingen in het Parijse drukkersbedrijf tot ongeveer 15 jaar voordat de kattenslachting zou hebben plaatsgevonden. Vervolgens maakt hij een sprong in zowel de tijd als de ruimte; de archieven van de STN, waar hij de rest van zijn achtergrondbeschrijving aan ophangt, beginnen pas in 1769, zeven jaar nadat Contat zijn verhaal opschreef en dertig jaar na de gebeurtenis die het heet te beschrijven. Zelfs als men ervan uitgaat dat de Zwitserse drukkerswereld met de Franse overeenkwam (en er bestonden genoeg onderlinge contacten) en dat de geschetste ontwikkeling geen noemenswaardige onderbrekingen kende, dan nog kan men zich afvragen of bijna een halve eeuw zomaar is over te slaan. Desondanks is Darntons gebruik van materiaal uit het STN-archief wel begrijpelijk, zeker wanneer de voorgeschiedenis van 'Workers revolt' in aanmerking wordt genomen. Dan blijkt namelijk dat de Zwitserse informatie niet zozeer dienst deed om een achtergrond voor het fragment uit Contats manuscript te leveren, maar dat het omgekeerde het geval was: de *Anecdotes typographiques* boden in eerste instantie een aanvulling op de STN-dossiers.²³ Toch blijft het gebrek aan een directe context nijpend, onder meer in het kader van de vraag naar Contats doelstelling. Darnton gaat hier eveneens aan voorbij, aangezien hij, door het

22 Verder onderzoek kan mogelijk vruchtbaar zijn, vgl. David Garioch, *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790*, Cambridge 1986.

23 Robert Darnton, 'Work and culture in an eighteenth-century printing shop', in *The Quarterly Journal of the Library of Congress*, 39 (1982) 34-47; Id., 'A printing shop across the border', in Id., *The literary Underground of the*

Old Regime, Cambridge MA/Londen 1982, 148-166. In de gepopulariseerde

versie van 'Workers revolt' zijn de passages over de STN weggelaten, zie: Id.,

'The great cat massacre', in *History Today*, 34 (1984) 8, 7-15.

verslag als 'autobiografisch' te classificeren, het verhaal en de gebeurtenis in elkaar schuift zoals hij dat ook met de tijd doet.

Uit het onderzoek van Giles Barber (die de *Anecdotes* voor de eerste maal uitgaf), alsook uit dat van Philippe Minard (die een herdruk verzorgde) en dat van Michael Sonenscher wordt duidelijk dat de Parijse drukkersgezellen in de jaren twintig en dertig van de achttiende eeuw een veel minder ambulante en onzekere leven leidden dan hun latere (onder meer Franse) collega's in Zwitserland. Barber merkt zelfs op dat de verhouding tussen meesterdrukker en de werklieden niet altijd gespannen was.²⁴ Vanwege het teruglopende aantal drukkerijen was het voor gezellen vrijwel onmogelijk een eigen bedrijf op te zetten, iets waar ze zelf ook van doordrongen waren. De hoogste positie die ze konden bereiken was die van voorman. In plaats van een tweedeling tussen werkers en bazen lijkt het aannemelijker dat er een driedeling bestond tussen bazen, traditionele gezellen, en leerlingen dan wel de voor die tijd nieuwe *alloués*. Darnton merkt alleen terloops op dat de gezellen van twee kanten werden bedreigd, maar verbindt er verder geen zwaarwegende conclusies aan voor zijn uitleg van de 'kattenslachting'. Daarbij namen voormannen in het midden achttiende-eeuwse drukkersbedrijf een aparte plaats in. Ze waren, zoals Sonenscher het omschrijft, 'first among the journeymen whose loyalty they could not take for granted and last among the printers upon whom their authority ultimately rested'.²⁵

In het begin van de jaren zestig stond in Parijs het arbeidssysteem in de drukkerijen zwaar onder druk en werden er door het drukkersgilde pogingen ondernomen de status van gezellen te ondermijnen. Contats geschrift was hier een reactie op. Hij wilde vooral een beeld presenteren van hardwerkende arbeidskrachten en verdedigde de traditionele gewoonten en gebruiken van de gezellen, 'rudes parfois mais toujours honnêtes, fières et dignes d'estime'.²⁶ Het gilde was naar zijn mening despotisch en wilde de gezellen tegen elkaar uitspelen: 'Le gouvernement armé de toute son autorité despotique a voulu y faire des changements et désuni les compagnons, mais on a travaillé en vain'.²⁷ Gezien de politieke aard van de *Anecdotes* was het waarschijnlijk juist voor een drukkersvoorman te gevaarlijk om het te laten drukken. Mogelijk circuleerde het wel in manuscript.²⁸

Het verhaal over de kattenslachting vormt slechts een fragment van Contats beschrijving van het gezellenbestaan. Er zou uit blijken dat het ritueel geen gevolgen voor de leerlingen had—daarom zou het juist zo grappig zijn. Onlangs heeft Harold Mah echter de vloer met deze interpretatie aangeveegd. Aan de hand van de Franse tekst laat hij zien dat Darnton maar het halve verhaal heeft verteld en de afloop heeft verzwegen. Jérôme en zijn makker worden wel degelijk gestraft voor het doodmaken van de kat van de bazin. Ze worden allebei ontslagen, maar op het laatste moment bedenkt de baas zich en zegt tegen

24 Giles Barber, 'Introduction', in *Anecdotes typographiques*, 1-21 (zie noot 8).

25 Michael Sonenscher, *Work and Wages: Natural Law, Politics and the Eighteenth Century French Trades*, Cambridge 1989, 22.

26 Philippe Minard, *Typographes des lumières, suivi des 'Anecdotes typographiques' de Nicolas Contat (1762)*, Parijs 1989, citaat: 22.

27 Contat, *Anecdotes*, 30.

28 Sonenscher, *Work and Wages*, 10-11.

Jérôme dat hij kan blijven. Deze is nu op zijn beurt het slachtoffer van de copies van de anderen. Mah concludeert dan: 'What is to be noticed here, in this second part that Darnton avoids, is how the terms of the cat massacre are doubled and cancelled out. The revenge of the apprentices is cancelled out by the revenge of the master and his wife. The trial of the cats is cancelled out by the trial of the apprentices. The execution of the cats is cancelled out by the execution—that is, the dismissal—of the apprentices. The laughter of the journeymen against the master is neutralized by the laughter of the journeymen against the apprentices'. De orde in de drukkerij en het gezag van de meesterdrukker zijn weer hersteld.²⁹

29 Harold Mah, 'Suppressing the text: the metaphysics of ethnographic history in Darnton's Great cat massacre', in *History Workshop*, 31 (1991) 1-20, citaat: 11.

Er is niet zoveel fantasie voor nodig om te veronderstellen dat de 'kattenslachting' diverse malen als verhaal werd verteld voordat het werd opgeschreven. Het is dus van belang bij een verklaring van dat verhaal rekening te houden met de omstandigheden waarin het ten gehore werd gebracht en met de betrokkenen binnen en buiten de tekst. Van alle discussianten is Sonenscher daar het meest uitgesproken over. Het is, zo stelt hij, een verhaal over leerlingen die een paar katten doodmaakten, door een voorman aan gezellen verteld. 'The principal protagonists (the apprentices, the master printer, his wife) were unlikely to have been present when the story was told, since the print-shop chapel and the convivial evenings where such stories were told were the domain of the sedentary journeymen and foremen'.³⁰ Een alternatieve verklaring van de 'kattenslachting' komt nu binnen handbereik.

30 Sonenscher, *Work and Wages*, 21-22.

In plaats van alle katten op één hoop te gooien is het ook mogelijk ze te differentiëren. Vooropgesteld dat Contats katten metaforisch waren (en dat is door niemand betwist), zijn er twee soorten te onderscheiden, de huiskat en de straatkat. In zijn repliek op Chartier en LaCapra attendeert Darnton zelf op deze mogelijkheid, zonder haar evenwel verder uit te werken.³¹ Uit de complete tekst van de 'kattenslachting' is, als men Mah op dit punt volgt, te lezen dat Jérôme en zijn maat uiteindelijk het mikpunt van spot waren. Beide soorten katten werden doodgemaakt, dat wil zeggen, zowel de leerlingen als de bazen werden in de maling genomen. Maar deze twee handelingen hoeven elkaar niet op te heffen zoals Mah wil. Ze kunnen elkaar ook versterken, juist vanuit het standpunt van een voorman als verteller. Het verhaal over de kattenslachting laat dan binnen de sociale structuur van de Parijse drukkerijen rond 1750 de ambigue positie van een voorman zien ten opzichte van de leerlingen en de bazen. De specifieke manier waarop dat gebeurde was kennelijk nogal grappig.

31 Darnton, 'The symbolic element in history', 233-234.

Cocks and pussies

Binnen de antropologie is veel aandacht besteed aan de bepalende rol van de onderzoeker in het proces van kennisverwerving en -presentatie. Er zijn dan

32. Clifford Geertz, 'Deep play: notes on the Balinese cockfight', in *Id.*, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York 1973, 412-453.

33 William Roseberry, 'Balinese cockfights and the seduction of anthropology', in *Id.*, *Anthropologies and Histories. Essays in Culture, History and Political Economy*, New Brunswick/Londen 1989, 17-29, citaat: 24.

34 Bob Scholte, 'The charmed circle of Geertz's hermeneutics. A neo-marxist critique', in *Critique of Anthropology*, 6 (1986) 5-15, citaat: 11.

35 Giovanni Levi, 'On microhistory', in Peter Burke (red.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1991, 93-113, aldaar 104.

36 James Fernandez, 'Historians tell tales: of Cartesian cats and Gallic cockfights', in *The Journal of Modern History*, 60 (1988) 113-127, aldaar 114.

37 Pierre Bourdieu, Roger Chartier, Robert Darnton, 'Dialogue à propos de l'histoire culturelle', in *Actes de la recherche en sciences sociales*, 59 (1985) 86-93, citaat: 89.

38 Bloembergen & Van Hoogstraten, 'Over best-sellers over best-sellers', citaat: 179.

ook verschillende pogingen ondernomen deze machtspositie ten opzichte van de onderzochten te verminderen. Tevens hebben antropologen elkaar hieromtrent bekritiseerd. Dat geldt onder meer Clifford Geertz, wiens werkwijze als te autoritair wordt ervaren. Geertz ziet cultuur als een ingewikkelde tekst, een 'thick description', die de academische expert op verschillende niveaus kan ontrafelen. Zijn analyse van de Balinese hanengevechten is in dit opzicht paradigmatisch; hij beschouwt het ritueel als een 'tekst' die opvalt door zijn vreemdheid en zo een sleutel bevat tot de Balinese cultuur.³² Deze benadering is van verschillende kanten onder vuur genomen. 'To see culture as an ensemble of texts or an art form is to remove culture from its process of creation,' merkte bijvoorbeeld William Roseberry op.³³ En Bob Scholte formuleerde het aldus: 'Neither Geertz the constituting person nor his constituted fictions and the process that created them are epistemologically grounded or anthropologically situated'.³⁴

Darnton is een duidelijke epigoon van Geertz, ze verzorgden trouwens samen aan de universiteit van Princeton een cursus over antropologie en geschiedenis, waaruit *The Great Cat Massacre* is voortgekomen. Giovanni Levi noemde het boek het klassieke voorbeeld van een ontaxeerbare en beperkte aanpak die, meer nog dan bij Geertz zelf, bij zijn volgelingen is aan te treffen.³⁵ Het hyperbolisch getitelde essay 'Workers revolt' is dan ook te beschouwen als een historiografische pendant van 'Deep play: notes on the Balinese cockfight', het heeft er een sterke 'intertekstuele relatie' mee.³⁶ De auteur bracht zelfs in een debat naar voren dat de kattenslachting naar zijn mening net zo complex was als een gedicht, 'et qu'il demandait à être étudié de la même façon'.³⁷ Het verband tussen beide essays gaat nog verder. Publicitair gezien is 'Workers revolt' niet meer dan een herschikking van wat al in eerdere artikelen naar voren was gebracht en was het noch inhoudelijk noch ten aanzien van het publiek noodzakelijk het materiaal te herkauwen. Het belangrijkste nieuwe element is de geertziaanse presentatie, de nadruk op de ontcijfering van de grap.

In Darntons analyse zijn de drukkersvrouw en haar kat de spil waar alles om draait, het punt waarop alle betekenissen van 'kat' samenkomen. Maar in plaats van de houdingen van drukkersgezellen ten aanzien van vrouwen nader te onderzoeken identificeert Darnton zonder enige bedenkingen de bazin met haar echtgenoot en vraagt hij zich niet af wat de betekenis was van de 'kattenslachting' in termen van man-vrouw verhoudingen. Deze overigens meer voorkomende blindheid voor gender vraagstukken gaat gepaard met een masculine houding ten aanzien van sexualiteit. 'Ik hoop oprecht dat studenten deze naughty books zullen lezen en zullen ontdekken dat geschiedenis grappig is, dat het ons in een andere wereld doet belanden,' zei Darnton kortelings over achttiende-eeuwse Franse pornografie.³⁸ De vraagstelling is daarmee getransponeerd naar een hedendaags publiek en niet meer primair gericht op de historische

actoren. Voor Darnton is sex grappig en zijn spel met metaforen heeft eigentijdse connotaties. Zijn vragen 'But why cats? And why was the killing so funny?' zijn ook binnen dit kader te beantwoorden.

'Workers revolt' is meer dan een navolging van 'Deep play', het is als een reactie erop ook een 'inside joke' met sexuele connotaties. Een aanwijzing voor deze classificatie is te vinden in de kritische bespreking van Geertz' artikel over de hanengevechten door Vincent Crapanzano. Door met zijn paragraaftitels naar een misdaadroman te verwijzen, spreekt Geertz volgens hem zijn lezers aan over de hoofden van de onderzochten heen. 'The title of Clifford Geertz's essay 'Deep Play: Notes on a Balinese Cockfight,' written about the time the film *Deep Throat* was all the rage, announces a series of erotic puns (...) used throughout his essay'.³⁹ Darnton laat weliswaar tussentitels achterwege, maar behandelt de achttiende-eeuwse personages even afstandelijk. Bovenal stelt hij tegenover de Balinese 'cocks' de Parijse 'pussies'. Zoals James Fernandez opmerkte: 'Indeed, given the libidinal subtext, the sexual reading at one level of the Geertz text recalls the sexual innuendo present in the French term 'la chatte' (or 'pussy') pointed out by Darnton'.⁴⁰ Voor Amerikaanse mannelijke academici is het spelen met metaforische geslachtsdelen kennelijk grappig. (Er is bij mijn weten voornamelijk door mannen over de 'kattenslchting' geschreven). 'Yet it strikes the modern reader as unfunny, if not downright repulsive'.⁴¹

Wellicht proberen toekomstige historici dit eigenaardige verschijnsel ooit nog eens symbolisch te duiden en de diepgaande verbanden tussen auteur en geschiedschrijving nader bloot te leggen.

39 Vincent Crapanzano, 'Hermes' dilemma', in *Id., Hermes' Dilemma and Hamlet's Desire: on the Epistemology of Interpretation*, Cambridge MA/Londen 1992, 43-69, citaat: 60-61.

40 Fernandez, 'Historians tell tales', 114.

41 Darnton, *The Great Cat Massacre*, 77.